

TRESCHOW, STEFFENS OG ROMANTIKKEN

Erik Lundestad

I 1803 ble professoratet i filosofi ved Københavns Universitet ledig. Med Børge Riisbrigh, som nå hadde trukket seg tilbake, var den dogmatiske metafysikkens tid i realiteten over i Danmark. Den foregående vinteren hadde Henrich Steffens introdusert romantikken for et begeistret dansk publikum. Steffens var ferdig utdannet geolog og forfatteren av blant annet *Beyträge zur innern Naturgeschichte der Erde*,¹ et naturfilosofisk verk skrevet under påvirkning av hans nære venn, den tyske filosofiens vidunderbarn, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling. Det var således gode grunner til at Steffens forventet å kunne innta den ledige stillingen.

De konservative kreftene i det danske samfunn betraktet imidlertid Steffens som en betydelig trussel. Ved Universitetet bestemte man seg derfor for å innkalle det man - med rette - betraktet som et langt tryggere alternativ, nordmannen Niels Treschow. Det påfallende er i så måte at Treschow, i tiden etter hans ansettelse, kom til å utarbeide et standpunkt som befant seg meget nær den romantiske naturfilosofien. Hvordan kunne denne tenkningen, som gjennom Steffens hadde vakt slikt oppstyr, virke inn på en i utgangspunktet så konservativ skikkelse som Niels Treschow? Jeg skal i det følgende besvare dette spørsmålet ved å betrakte to av hans tidlige verker.

I

Niels Treschow er i dag kjent som den første professoren i filosofi ved det kongelige Fredriks Universitet i Christiania. Han var imidlertid også en av de første i Norden, kanhende også *den* første, til å kommentere den kritiske tenkningen til Kant. Dette skjedde, etter eget utsagn «i Aaret 1787 eller 1788» da han «lod et par Smaastykker

---

¹ Henrich Steffens: *Beyträge zur innern Naturgeschichte der Erde*. Erster Teil. Freyberg 1801. Noe annet bind kom aldri.

indrykke i Maanedskriftet Minerva».² Ti år senere utga han, på bakgrunn av en forelesningsrekke holdt i Christiania, sin grundigste fremstilling av Kant, *Forelæsninger over den Kantiske Philosophie* (1798). Til tross for at Treschow på denne tiden hadde opparbeidet seg en god forståelse av den kritiske tenkningen, ble han aldri noen tilhenger av Kant. Bakgrunnen for dette kommer etter min mening tydeligst til uttrykk i et mindre kjent skrift, *Forsøg om Guds Tilværelse av theoretiske Grunde, i Anledning af den Kantiske Philosophie*, utgitt i 1794.

Som tittelen indikerer er det i utgangspunktet Kants kritikk av muligheten for å bevise Guds eksistens Treschow argumenterer mot. Dette fremstår ikke som særlig lovende i dag, ettersom Kants kritikk har vist seg å være svært virkningsfull i en historisk forstand. Det kan i tillegg slås fast at den forståelsen av Kant som Treschow gir uttrykk for i dette skriftet er mangelfull. Når *Forsøg om Guds Tilværelse* likevel er av interesse, også i dag, er det fordi Treschows avvisning av Kant er grunnet, ikke i den før-kritiske metafysikken til Leibniz, men i det han, i forlengelsen av den skotske commonsense-filosofien, betegner som «den almindelige Forstand». Denne forstanden, som vi alle tar del i, blir av Treschow forstått som et resultat av den historiske utviklingen som naturen selv, og dermed også vår erkjennelse, har gjennomgått. Det Treschow motsetter seg hos Kant er med andre ord ikke hans kritikk av den tradisjonelle metafysikken, men den særskilte forestillingen om at erkjennelsen skulle være underlagt bestemte ahistoriske eller «transcendentale» betingelser.

Det er ingen grunn til å benekte at Treschow er en konservativ tenker. Poenget er at hans konservatisme ikke henter sin begrunnelse fra en dogmatisk metafysikk, men fra det vi med John Dewey kan betegne som en «naturalistisk humanisme».³ Vår erkjennelse må ifølge Treschow oppfattes som et resultat av det samfunnet vi lever i. Dette samfunnet har imidlertid en historie, og dets historie må i sin tur betraktes som en realisering av et potensiale inneholdt i naturen selv. Denne anskuelsen gjør Treschow kritisk, ikke bare til Kants transcendentalfilosofi, men også til dogmatisk metafysikk.

Problemet med *Forsøg om Guds Tilværelse* er imidlertid at dens oppgjør med metafysikken ikke er konsekvent gjennomført. I første

---

² Niels Treschow: *Om Gud, Idee og Sandseverdenen samt de førstes Aabenbarelse i den sidste - Et filosofisk Testament, tilligemed Forfatterens Levnet som Fortale*. Christiania: Grøndahl, 1831-32. Bd. I, s. xxiii.

³ Se for eksempel John Dewey: *Experience and Nature*. Open Court 1958, s. 1a.

omgang blir, som vi har sett, historiens erkjennelsesteoretiske betydning understreket. I neste omgang derimot, hevder Treschow at vi på grunnlag av erkjennelsens historiske utvikling kan fastslå at vi i fremtiden vil kunne bevise eksistensen av Gud. Det er for å forhindre at dette kun skal bli betraktet som spekulasjoner at Treschow setter seg fore, ikke å bevise eksistensen av Gud, men å bevise den fremtidige muligheten for å bevise eksistensen av Gud. Men, kan man med rette spørre, hvordan er det mulig å bevise at vi en gang i fremtiden vil kunne bevise noe som vi i dag ikke kan bevise? Treschows forsøk på å differensiere mellom vår nåtidige og begrensede erkjennelse på den ene siden og en fremtidig og ubegrenset erkjennelse på den andre, tar med den ene hånda hva den andre gir. *Forsøg om Guds Tilværelse* resulterer derfor, på tross av dens naturalistiske utgangspunkt, i et dogmatisk standpunkt som ikke er i stand til å motstå Kants kritikk.

II

Det er på bakgrunn av *Forsøg om Guds Tilværelse* ikke vanskelig å forstå hvorfor Treschow ble ansett som en passende kandidat til å dempe de gemytter Steffens hadde brakt i opprør. Som vi har sett insisterer han på berettigelsen av «den almindelige Forstand», noe som medfører at det ikke foreligger, og heller ikke *kan* foreligge noen absolutt eller uoverskridelig motsetning mellom hva tradisjonen og dens autoriteter tilsier på den ene siden, og hva filosofien tilsier på den andre. Det er således ingen grunn til å betvile at Treschow *var* den trygge kandidaten han ble oppfattet som.

I sin selvbiografi - *Was ich erlebte* - kommenterer Steffens ansettelsen av Treschow på følgende måte:

Nicht in dänischen Blättern allein, auch in deutschen, ja selbst in französischen wurde erzählt, wie man einen tüchtigen Philosophen berufen hätte, um die jungen Köpfe wieder in Ordnung zu bringen, die durch mich in Verwirrung gerathen wären.⁴

⁴ Henrich Steffens: *Was ich erlebte - Aus der Erinnerung niedergeschrieben*. Stuttgart - Bad Cannstatt 1995. Band 3. Neudruck des fünften und sechsten Bandes der Erstausgabe Breslau 1842. S. 62 (i det som opprinnelig var bind 5.)

Utnevnelsen var et hardt slag for Steffens. For Treschow derimot, var problemet de betydelige forventningene som nå ble stilt til ham.⁵ Det var dessuten blitt klart - også for ham selv - at det standpunkt han hadde utarbeidet i *Forsøg om Guds Tilværelse* ikke lot seg opprettholde. Hans naturalistiske humanisme måtte derfor utformes på en annen måte om den skulle stå seg mot den kritiske filosofien til Kant. Det skulle bli naturfilosofien som utstyrte Treschow med det metodologiske utgangspunktet for denne alternative utarbeidelsen. La oss derfor se nærmere på hvordan naturfilosofien forholder seg til Kants tenkning.

Hovedverket til Kant er, som kjent, *Kritik der reinen Vernunft* (1781). Til grunn for verket ligger det Kant selv betegner som filosofiens «kopernikanske vending»: I stedet for å betrakte skillet mellom den subjektive erfaringen og den objektive virkeligheten som et skille som overskrider erfaringen, tar Kant utgangspunkt i at dette skillet er gitt innenfor rammene av erfaringen selv. Filosofiens oppgave, som i følge Kant består i å utlede betingelsene for muligheten av erfaringen, identifiseres dermed med utledningen av betingelsene for muligheten av erfaringens *gjenstander* (slik de er gitt i erfaringen). Gjenstandene for erfaringen er med andre ord konstituert av det erfarende subjekt selv, og det er i følge Kant filosofiens oppgave å utlede de betingelser under hvilket dette er mulig. Det kan legges til at når Kant betegner denne filosofien som «kritisk» så er det fordi den impliserer at ethvert forsøk på å bevege seg ut over grensene for erfaringen vil måtte resultere i antinomier. Det er i lys av denne «kopernikanske vendingen» at enhver appell til en erfaringsuavhengig virkelighet vil måtte fremstå som ubegrunnet eller dogmatisk.

Hovedproblemet med den kantianske tenkningen er at den resulterer i en motsetning mellom det erkjennende subjektet, som altså konstituerer gjenstandene for erfaringen på den ene siden, og gjenstandene slik de faktisk opptrer i subjektets erfaring på den andre. Den resulterer, kort sagt, i et motsetningsforhold mellom et fritt subjekt og en natur som, slik den er konstituert av dette frie subjektet, fremstår som kausalt determinert. Hvordan skal forholdet mellom disse to størrelsene forstås? At problemet er betydelig viser

---

⁵ Et nervøst sammenbrudd vitner tydelig om at Treschow ikke tok lett på den situasjonen han nå befant seg i. Se H.O. Christophersen: *Niels Treschow 1751-1833: En tenker mellom to tidsaldre*. Grøndahl 1977, s. 192-193.

seg ikke minst i moralfilosofien til Kant, hvor den menneskelige friheten opptrer i kontrast til dets naturlige tilbøyeligheter. Dermed fremstår det moralske livet som en vedvarende kamp mellom de naturlige lystene på den ene siden, og fornuftens selv-pålagte morallov på den andre. Denne spaltningen fremstår dessuten som adskillig mer alvorlig enn den hadde fortonet seg for opplysningsfilosofien, fordi en endelig fred mellom tilbøyelighetene og fornuften vil være mer av et tap enn en gevinst. I den grad friheten *avhenger* av kontrasten til tilbøyelighetene, slik dette forholdet er bestemt av Kant, innebærer det nemlig at frihet bare er *mulig* om den forstås i motsetning til disse.⁶

Den romantiske naturfilosofien, slik den opptrer hos den tidlige Schelling og hos Steffens, utgjør en del av en filosofisk strategi som er innrettet med sikte på å oppløse denne kantianske motsetningen uten dermed å falle tilbake til en før-kantiansk eller dogmatisk metafysikk. All kunnskap består ifølge Schelling av en overensstemmelse mellom subjekt og objekt. Subjektet er - som hos Kant - det som erkjenner, og som derfor ikke selv kan erkjennes, mens objektet på sin side nettopp er det erkjennbare. I det vi vet noe, det vil med andre ord si i kunnskapen selv, er det subjektive og det objektive elementet forenet, slik at ingen av disse kan sies å ha prioritet. Det er først i det øyeblikk vi forsøker å forklare hva kunnskapen består i at disse polene skilles ad fra hverandre. En redegjørelse for kunnskapen må ifølge Schelling derfor gjennomføres ad to ulike veier som med motsatt utgangspunkt nærmer seg det samme målet.

På den ene siden kan vi velge å gi objektpolen prioritet. Dette er det samme som å vise hvordan jeget eller subjektet kan forstås som et resultat av objektet, eller altså, naturen. Dette er ifølge Schelling naturfilosofiens oppgave. På den andre siden kan vi gi subjektpolen prioritet. Dette er det samme som å vise hvordan naturen kan forstås som et resultat av subjektet, eller altså, jeget. Dette er transcendentalfilosofiens oppgave i følge Schelling. Poenget er imidlertid at vi, uavhengig av om vi går frem ad naturfilosofisk eller transcendentalfilosofisk vei, vil nå det samme resultat, nemlig at subjektet må oppfattes som et uttrykk for objektet og omvendt.

---

⁶ For en klargjørende fremstilling av dette problemet, samt av hvordan det ble oppfattet av Kants samtidige se Charles Taylor: *Hegel*. Cambridge University Press 1975.

La oss nå se på hvordan naturfilosofien til Steffens, både slik den ble presentert i København, og slik den fremstår i *Beyträge zur innern Naturgeschichte der Erde*, forholder seg til dette. Det spørsmålet som danner utgangspunktet for naturfilosofien kan, i henhold til det som er nevnt, sies å være som følger: Hvordan må naturen tenkes for at den skal kunne frembringe det frie og autonome subjektet som hver enkelt av oss allerede er? Det er dette spørsmålet Steffens forsøker å besvare i *Beyträge zur innern Naturgeschichte der Erde*. Dette verket var, etter datidens geologi, basert på et fast empirisk grunnlag. Den særlige betydningen som verket fikk lå da også nettopp i at Steffens på det nevnte grunnlaget - som han etterhvert riktignok forlater - søkte å etablere en ny forståelse av jordens utviklingshistorie. Hovedtanken er at naturen, helt fra det laveste og opp til det høyeste nivå, har et guddommelig formål, nemlig å frembringe det frie og individuelle vesen som mennesket er.

Sitt utgangspunkt finner Steffens i en beskrivelse av jordstoffene. På et empirisk grunnlag deler han dem inn i to divergerende rekker: det skiferaktige og det kalkaktige. Deretter forsøker han å vise hvordan metallene med sine ytterpunkter også viser hen til to motsatte poler, som er ment å være analoge med jordstoffenes rekker. Slike polaritetsforhold kan man ifølge Steffens finne overalt i naturen. Det er i spillet mellom disse polare kreftene at jorden er bygget opp. Kreftene opptrer overalt og i et uendelig antall variasjoner, i fjell og i jordlag, i planter og dyr, i vann, i skyene og i jordens atmosfæriske forhold. Disse polare kreftene streber mot en stadig større grad av individualitet. Gjennom den uorganiske naturen, gjennom planteriket, gjennom de lavere dyrearter og etter hvert også de høyerestående dyrene, kommer dette individualitetsprinsippet stadig mer til syne. Til slutt fremstår så mennesket som naturens mål og mesterverk. Mennesket, det vil si det frie individet, er endemålet for naturens utvikling. Men, også i mennesket selv går utviklingen videre. Naturens polare krefter transformeres her til moralske krefter som kjemper i menneskets sjel. Det er kampen mellom disse kreftene som, ifølge Steffens, avspeiler seg gjennom hele menneskenes historie.

Det er viktig - nok en gang - å understreke det metodologiske utgangspunktet for naturfilosofien: Poenget er å vise hvordan naturen *kan* resultere i et fritt og autonomt subjekt. For at det skal være mulig å vise dette må naturen selvsagt beskrives på en måte som *kan* gi dette resultatet. Dermed ekskluderes enhver mekanistisk

naturoppfatning. Den forklaringen av naturen som vi finner for eksempel hos Newton blir med andre ord betraktet som mangelfull fordi den ikke er, og heller ikke kan være i stand til å gjøre rede for sin egen tilblivelse. Det er, kort sagt, ikke mulig å forklare hvordan den mekanistiske naturforståelsen kan ha oppstått om vi tar utgangspunkt i den mekanistiske naturforståelsen selv. Naturfilosofien, hvis målsetting er å forklare tilblivelsen av det autonome subjektet, hviler altså på en form for refleksiv argumentasjon. Resultatet må imidlertid sies å være, og ble da også, blant annet ved Københavns Universitet, sagt å være spekulativt. Om det tilgrunnliggende problemet med naturfilosofien sier hegelianeren Marcus Jacob Monrad, den mest betydningsfulle av de norske filosofene på attenhundretallet:

Det, der blot kan være, kan naturligviis ogsaa ikke være, og er forsaavidt endnu ikke det sande Værende, det som Philosophien egentlig søger.⁷

Det Monrad påpeker er med andre ord at naturfilosofien verken resulterer i noe annet eller noe mer enn noe som *kan* være tilfellet, noe som selvsagt ikke utelukker muligheten for at det slett ikke *er* tilfellet.

III

I sitt viktigste verk innenfor teoretisk filosofi, *Philosophiske Forsøg* fra 1805, forøvrig det første verket han skrev etter at han var blitt professor i København, beskriver Treschow filosofiens oppgave på følgende måte:

Denne Videnskabs [filosofiens] fornemste Beskæftelse maa [...] være at forene den menneskelige Fornuft med Erfarenhed og med sig selv.⁸

Denne oppgaven, kan det uten videre slås fast, er identisk med den oppgaven som den romantiske naturfilosofien mente å stå ovenfor. Store deler av verket går da også med til å gi en beskrivelse av naturen som langt på vei svarer til den vi kan finne, for eksempel hos

⁷ Marcus Jacob Monrad: *Tankeretninger i den nyere Tid: Et kritisk Rundskue*. Tanum-Norli 1981, s. 33. (Opprinnelig utgitt i 1874.)

⁸ Sitert etter Niels Treschow: «*Philosophiske Forsøg*» og andre skrifter. Tanum Forlag, 1966, s. 36-37. (Opprinnelig utgitt som *Philosophiske Forsøg*. Kiøbenhavn 1805.)

Steffens. Til tross for dette kan Treschow likevel ikke sies å forlate sitt commonsensiske utgangspunkt. Om filosofiens fremgangsmåte, slik han oppfatter den, sier Treschow at han i begynnelsen vil sette leserne «...paa et Sted som de alle kiende, og derfra aabne dem Udsigterne til alle Sider».⁹ Det vil, fremdeles ifølge Treschow selv, være påkrevd med

...megen Opfindelsesaand, mange kunstige Tilberedelser, inden Verket tilendebringes; men da maa Stiladserne rives ned, og man vil bagefter neppe kunne begripe, hvortil de engang have været nødvendig.¹⁰

Det er ingen tvil om at de «kunstige Tilberedelser» Treschow her snakker om nettopp er naturfilosofiens konstruksjoner. Det som er klart er dermed at han betrakter naturfilosofien som et ledd i det han, for å bruke en betegnelse som vanligvis forbindes med Wittgenstein, betrakter som filosofiens «terapeutiske» funksjon. Filosofien gir oss ingen ny kunnskap. Dens primære hensikt må derfor være å forsone de motsetningene som opptrer, både i oss selv, og i forholdet mellom oss selv og naturen. Med dette gir Treschow naturfilosofien en langt mer konservativ klang enn hva tilfellet hadde vært, ikke minst hos Steffens.

Dette konservative elementet blir understreket av at Treschow ikke supplerer naturfilosofien med et transcendentalfilosofi, slik tilfellet er hos Schelling, men med en tradisjonell utledning av de kategorier som etter hans mening er forutsatt i enhver form for tenkning. På denne måten unngår han å hevde, som Kant og de tyske idealistene, at virkeligheten er konstituert av det erkjennende subjekt. Treschow fastholder med andre ord sin commonsensiske realisme til tross for innflytelsen han mottok fra Schelling og Steffens.

I *Philosophiske Forsøg* finner vi ikke lengre noe forsøk fra Treschows side på å bevise eksistensen av Gud. Til tross for at naturfilosofien bare utlegger en mulig måte som vi kan erkjenne naturen på, må vi imidlertid *tro* at den driften etter fullkommenhet som blir beskrevet også eksisterer i virkeligheten, fordi det er denne som garanterer for vår fremtidige lykke. Det er ved på denne måten å integrere naturfilosofien i sitt eget prosjekt at Treschow i

⁹ «*Philosophiske Forsøg*» og *andre skrifter* s. 51.

¹⁰ «*Philosophiske Forsøg*» og *andre skrifter* s. 37.

virkeligheten kan realisere det prosjektet han hadde satt seg fore allerede i *Forsøg om Guds Tilværelse*, nemlig å erstatte både den tradisjonelle metafysikken og den kantianske transcendentalfilosofien med en forståelse av oss selv som tar hensyn, både til vitenskapen og til religionen. Treschows tenkning peker i så måte fremover mot den klassiske pragmatismen slik den foreligger for eksempel hos William James.

